

A magyar 2. hadsereg története még nem írtott meg. A történészek, hadtörténészek sokat, de mégis keveset írtak róla. Nem valószínű, hogy a közeljövőben változna ez a helyzet. Mit várhat, miben reménykedhet ebben az esetben a recenzens? Talán abban, hogy sokan és sok helyütt követik a zalaegerszegi példát és ha másként nem, akkor korabeli naplók, feljegyzések közreadásával hozzák közelebb hozzánk

nagyapáink, apáink mindennapi történelmét. Ami akkor nekik a jelen volt, az ma nekünk már a múlt. Annak ismerete nélkül azonban nem igazodhatunk el a mában. Ha csak ennyi eredménye is van az egyes könyveknek, akkor már megérte elkészíteni azokat!

*Szakály Sándor*

JOACHIM GILLER—HUBERT MADER—CHRISTINA SEIDL

## WO SIND SIE GEBLIEBEN...? Kriegsdenkmäler und gefallenenehrung in Österreich

Schriften des Heeresgeschichtlichen Museums in Wien, Nr. 12

*(Österreichischer Bundesverlag, Wien, 1992. 208 o.)*

A megújuló magyar társadalom megkülönböztetett figyelemmel fordul évtizedekig említetlenül hagyott, sőt egyenesen elhallgatott háborús hőseinek és áldozatainak emléke felé. Éppen ezért feltétlenül példaértékűnek kell tekintenünk ezt a hadtörténeti irodalomban ritkaságszámba menő osztrák tudományos feldolgozást, amely egyrészt történelmi folyamatában vizsgálja és az okortól napjainkig ábrázolja a harcban elesettek emlékének ápolását, másrészt pedig számba veszi ennek látható szimbólumait, a háborús emlékműveket.

A szerzők abból az alapállásból közelítik meg témájukat, hogy akár győztes, akár vesztes háború hőseinek és áldozatainak emlékééről van szó, a jelennek a múltra vonatkozó és a jövőnek szóló üzeneteként, a háborús emlékművek minden esetben visszatükrözik, nemcsak az emlékezők ideológiai-vallási beállítottságát, hanem az emlékezők korának társadalmi, politikai, katonai viszonyait is. Ez a körülmény a szerzők nézete szerint meghatározza azt is, hogy későbbi korok milyen viszonyba kerülnek az örökölt háborús emlékművekkel, hogyan reagálnak az ily módon kifejezett üzenetekre.

Az óriási anyaggazdagságra tekintettel az elesett katonák emlékét ugyancsak megőrkítő síremlékeket a szerzők nem tudták bevonnai út-törő feldolgozásukba, ugyanis kényszerűen eltekintettek attól, hogy általában minden emlékművet tekintetbe vegyenek, amely hősökre, vagy áldozatokra vonatkozó üzenetet hordoz, meg

kellett elégedniük azzal az ugyancsak óriási vállalkozással, hogy a 12 300 ausztriai településen felállított háborús emlékművekkel foglalkozhassanak. A statisztikai adatlapok alapján feldolgozott anyag történelmi, művészettörténeti és szociológiai vizsgálatának összegezése a jelen mű. Az összegzésből talán csak a szociológiai vizsgálatot szükséges megmagyarázni. E tekintetben a szerzők azt vizsgálták, hogy az egyes helyi háborús emlékművekhez miként viszonyul a mai ottani lakosság.

A történelmi áttekintő rész a XVIII. századot megelőző időre csak röviden utal, miközben felidézi az ókori görög és római, valamint a koraközépkori germán hőstisztelet tárgyi megnyilatkozásait, ezeknek a kereszténységgel való háttérbe szorulását, majd a kereszties háborúkkal való újra feltűnését, egyelőre magányos síremlékek és emlékkápolnák formájában. Kiemelik a szerzők, hogy ezek a reneszánszsal támadtak újra fel az ókori diadalívек és más győzelmi emlékművek utánzásaként, ám még mindig csak uralkodóknak, neves hadvezéreknek a dicsőségére állítva. Az elesett egyszerű katonák és polgári áldozatok emlékének megőrzésére még az európai abszolút uralkodók állandó hadseregének megszületését követően, a XVII. század második felétől kezdődően sem került sor, ahogyan a következő fejezet bizonyítja. Az első, nem egyes történelmi személyiségeknek, hanem jeles hadieseményeknek emléket állító

építmények csak a XVIII. század közepétől kezdve kezdtek feltűnni. A valódi áttörést a francia forradalmi és napóleoni háborúk eredményezték, ahogyan a szerzők egy újabb fejezetben bemutatják. A tömeghadsergek mind a forradalmi, mind a felszabadító háborúk során tömeges veszteségeket szenvedtek, és a lakosság is minden korábbiánál nagyobb szenvedést kényszerült átélni, így a lakosság mindinkább azonosult haderejével és az állammal. Ez magával hozta a hősi halottak politikai értelmű tisztelétét és az egyes elesett harcosok síremlékének felállítását, valamint háborús emlékművek építését. Magyar szempontból is figyelemreméltó, hogy az első ausztriai emlékmű a Bécshez közeli Mödling feletti magaslaton 1813-ban klasszikus stílusban épített Huszártemplom volt. Az 1848–1866 közötti időszakkal foglalkozó fejezet is több magyar vonatkozásra hívja fel a figyelmet. Így az 1849-ben a császári-királyi oldalon a magyar függetlenségi háborúban elesetteknek 1852-ben Budán és Temesvárott építettek emlékművet, valamint az alsó-ausztriai Kleinwetzdorf melletti Hősök hegyén, amelyen 1850-től hatalmas emlékegyüttest építettek ki, és ebben számos jelentős magyar hadvezérnek és jeles katonának is emlékművet állítottak.

Az 1867 és 1914 közti időben a kétközpontú alkotmányos monarchiában a haderő már az egész politikai nemzetet testesítette meg, ahogyan a szerzők elemzik, és ugyanakkor ahogyan erre utalnak, olyan gazdasági-kulturális fejlődés következett be, amely lehetővé tette a minden korábbiánál nagyobb számú emlékműállítás, háborús emlékművek mégis alig születtek. Döntő változást az első világháború hozott, amellyel önálló fejezet foglalkozik. A tömeges hadbavetés és a tömeges halál már a harcselekmények idején háborús emlékművek állítására ösztönözte a lakosságot. Ezek közt is van magyar vonatkozású, 1917-ben orosz hadifoglyokkal az akkori Királyhidán (ma: Bruckneudorf, Burgenland) levő gyakorlóterén óriási háborús emlékművet állítottak „A világháborúban elesetteknek”. Tegyük hozzá: máig a magyar és az osztrák, valamint a kettőt összekötő Habsburg-családi címer ékesíti az építmény bejárata feletti, a felirat és a kereszt közti homlokzatrészt. Az Első Osztrák Köztársaság fennállásának hűsz esztendeje alatt tömegessé vált a háborús emlékműállítás, ezzel foglalkozik a következő fejezet, középpontba az 1934-ben Bécsben a külső várkapuba épített központi Osztrák Hősi Emlékművet állítva, amely egyszerre emlékkápolna, kriptá és kegyhely, és amely „az 1618 és 1918 közötti dicsőséges tettekre” emlékeztet. A számos háborús emlékmű közt a szerzők többet említenek, amelyek az elcsatolt egykori nyugat-magyarországi területeken emlékeztetnek a hősökre és az áldozatokra, így a

művészettörténetileg jelentősek közt emelik ki a Stornó Ferenc által 1923-ban készített ruszti emlékművet, vagy a fraknónádasdi (Rohrbach) és a somfalvai (Schattendorf) 1924-es, illetve 1926-os felállítását. Újabb fejezet szól az Anschluß-években és a második világháború idején állított viszonylag kevés számú és már nem létező háborús emlékművekről, amelyeknek a nemzetiszocialista eszméket kellett hirdetniük. Az utolsó történelmi fejezet a Második Osztrák Köztársaság idejét, vagyis a jelenkort tárgyalja. Az olvasó így megtudja, hogy az egyes tartományok központi emlékműveket állítottak, így az egykori Nyugat-Magyarország, a mai Várvidék (Burgenland) kormányzata 1961-ben az osztrák haza védelmében elesettek emlékére a magyar határ menti Írótkő csúcsán építette fel központi tartományi emlékművet. A háború és diktatúra katonai és polgári áldozataira emlékeztető emlékművek között ismét több magyar vonatkozású is szerepel.

A kötet második része a társadalomnak a háborús emlékművekkel kapcsolatos magatartásformáit vizsgálja. A közel száz ausztriai politikai kerület közül a szerzők az alsó-ausztriai Lajta menti Bruckot választották ki ennek a vizsgálatnak az elvégzésére. Először a háborús emlékművek földrajzi elhelyezését veszik szemügyre, és megállapítják, hogy azokat vagy a templom közvetlen közelében, vagy a főút mentén állították fel. Azt követően a szimbolika felé fordul figyelmük, és azt kísérik meg kategorizálni, majd a feliratokat veszik számba. A továbbiakban az elesettek emlékének szentelt ünnepség rituáléjának általánosítására tesznek kísérletet. Egy további fejezetben azt vizsgálják, milyen fogalom kapcsolódik a helyi lakosságban a „hős” kifejezéshez, és mennyiben tartják hősöknek azokat, akikre a háborús emlékművek emlékeztetnek. Újabb fejezetben veszik számba a szerzők a háborús emlékművek alapítóit és egyúttal a hagyományápolás főszereplőit: a települések vezetését, az egyházat, a bajtársi szövetségeket, a Hadisírgondozó Szövetséget, a haderőt, röviden felvázolva, melyik mit tesz. Ezt követően a háborús emlékművekkel kapcsolatosan a hagyományápolás, a politika és az ideológia hármásának kölcsönös összefüggérendszerére mutatnak rá a szerzők. Végül az utolsó fejezetben azzal a kérdéssel foglalkoznak, hogy a háborús emlékműveknek van-e jövőjük. Az „emlékezés rituáléjának” a társadalmi gondolkodásban játszott szerepére, a lakossági identitástudatra és a múlt magunkévá tételének tudati folyamatára tekintettel a válaszra végülis igennel felelnek, bár utalnak a szükségszerűen meglevő társadalompolitikai ellentmondásokra.

*Manfried Rauchensteiner* a kötethez írt utószavában röviden felidézti a kötethez vezető utat, a kutatási program kidolgozását, elvégzését,

a hatalmas információs anyag rendszerezését és tudományos művé formálását és az egészet vezérlő elképzelést.

Befejezésül ki kell emelni nemcsak a példamutató szerkesztést, világos fogalmazást, célszerű szövegtagolást, hanem a rendkívül gazdag és mindig a szöveget szolgáló képanyagot, a gondos jegyzetelést, amely a kötet végi apparátusban kapott helyet, végül pedig a csatlakozó helységnévmutatót. Ez utóbbi jelzi a gazdag kitekintést az egykori dualizmuskori területekre

és akkori szomszédos birodalmakra, valamint azt a tényt, hogy a kötet végülis másfélszáz mai település háborús emlékművéről ad az általános ismeretek mellett konkrét tényközlést. Mindezek alapján követendő példaként ajánlja a recenzens a hazai kutatás figyelmébe ezt a hadtörténelmi irodalomban ritkaságszámba menő osztrák tudományos művet.

Zachar József

SIPOS PÉTER

## A II. VILÁGHÁBORÚ ÉS AZ AZT KÖVETŐ BÉKÉK

### Korszerű történelem érettségizőknek és felvételizőknek

(IKVA, Budapest, 1991. 141 o.)

A kiadó – felismerve a lehetőséget és megérezve a szükségét – már 1990 közepén megindította sorozatát, amely immár 14. köteténél tart. Közülük egyesek valóban megfelelnek annak a kitűzött célnak, hogy „számottevő előnyt” biztosítsanak használóiknak a vizsgákon. Más kötetek viszont kevésbé. Én ezt a könyvet nem egyszerűen az „érdeklődő”, még csak nem is a „hozzáértő” szemüvegén át olvastam el, hanem azzal a felelősséggel, hogy mint iskolánk történelmi munkaközösségének a vezetője, hogyan tájékoztatom róla kollégáimat és diákjainkat. Így tehát a könyvet a szerző számára talán a legkellemetlenebb, de a leendő használó számára a legfontosabb szempontból értékelem: a több évtizedes tapasztalattal rendelkező történelemtanárából.

A végén kezdtem, az „Irodalmi tájékoztató”-val. Jól tudom, hogy ez nem a szerző által átnézett anyagot öleli fel, hanem ajánlás az érdeklődő tanároknak és diákoknak. Éppen ezért érthetetlen, hogy miért szerepel benne a Kriegstagebuch des OKW nyolc köteté, s miért hiányzik belőle Montgomery, Eisenhower, De Gaulle, Churchill vagy Zsukov emlékiratainak magyar kiadása. Gosztanyi Péter egyetlen külföldön megjelent kötetével szerepel benne, s nem a három hazaiával. Benne van Karsai Elek híres-hírhedt 1962-es könyve (A berchtesgadeneri sásfészekről a berlini bunkerig), amely inkább politikai lektűr, mintsem történelmi munka; nincs viszont benne Volkogonov Sztálinról szóló könyve. S a nagyobbik baj az, hogy a könyvön

sem érződik: a szerző használta volna. Márpedig második világháborús szovjet történelmet írni Volkogonov mellőzésével, finoman szólva, nem szerencsés.

Így hát nem is csodálkoztam azon, hogy a könyvet végigolvasva maradék lelkesedésem is lejjebb lohadt. Olyan alapvető tényeket nem találtam meg benne, mint hogy a Szovjetunió nem ita alá a hadifoglyokra és a polgári lakosságra vonatkozó nemzetközi egyezményeket – pedig ezt a már hivatalosan bevont, de jobb híján többhelyütt még mindig használt egykori IV. gimnazista tankönyv is tartalmazta! Vagy hogy a Blitzkrieg és a Battle of Englandot a Wehrmacht a szovjet üzemanyagszállítások jóvoltából tudta végégharcolni. Magyarország szerepe benne is van, meg nincs is. Türelmékeltek találok a két diktátor hadvezéri szerepének bemutatását. Sehoh sem akadtam rá benne a hírhedt 1941-es 270. és 1942-es 227. számú sztálini parancsokra, vagy arra, hogy Sztálin utasításai értelmében „tekintet nélkül a veszteségekre” kellett támadni.

Aludva egyet a hibajegyzékre, másnap számbavettem a könyv erőnyeit is. Először is (bár ennek természetesnek kéne lenni) az egész világháború történetét mondja el. Igen jól mutatja be az 1939-es diplomáciai kötéhlhúzásokat, s diplomáciatörténeti részei általában is jobbak a hadtörténelmieknél. Magyarországon sokaknak még ma is újdonságként hathatnak az Anglia egyéves hósi helytállásáról írt részek vagy a Lend-Lease ismertetése. Egyértelműen – bár rövi-